

- съезда в Чернигове. – Чернигов, 1908. – С. 77.
6. РДАДА. – Ф. 124. – Оп. 1. 1690. – Спр. 11. – Арк. 1.
7. Там само. – Арк. 3.
8. Там само. – Арк. 5.
9. Там само. – Арк. 5.
10. Там само. – Арк. 9.
11. Там само. – Арк. 12.
12. Там само. – Арк. 14.
13. Там само. – Арк. 15.
14. Там само. – Арк. 26.
15. Там само. – Арк. 30.
16. Там само. – Арк. 31 – 46.
17. Там само. – Арк. 54.
18. Там само. – Арк. 78.

Ірина Савченко

ДИМИТРІЙ РОСТОВСЬКИЙ (ТУПТАЛО) І РОЗВИТОК МОНАСТИРСЬКОГО РУХУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Святитель Димитрій (1651 – 1709) – один із тих великих українських мужів, які робили усе можливе для повноцінного розвитку національної православної церкви. Доля була неприхильною до цієї цілісної і самозаглибленої особистості: прагнучи до невпинного самовдосконалення, серйозної наукової праці в монастирській келії, почувачись сином своєї поганьбленої і приниженої землі, Димитрій змушений був доживати у далекому і холодному Ростові, виконуючи волю царя, у якому бачив не лише прогресивного реформатора, але і жорстокого тирана.

Тривалий час, оцінюючи життя і діяльність Димитрія Ростовського, вчені сходилися на висновку про те, що справжнім подвигом життя Святителя стала його діяльність на посаді Ростовського митрополита. На думку І. Шляпкіна, його першого біографа, якби Димитрій не став митрополитом і не діяв у час великої епохи перетворень, то і слово його не отримало б тієї високої оцінки, яку воно здобуло серед народу¹. Нам видається, що правомірність такого твердження дійсна лише щодо поцінування Ди-

митрія Ростовського російською церквою і російською громадськістю. В Україні його праця над Четьями-Мінеями була визнана ще до його переїзду в Московію. Так само значною і змістовною була його діяльність щодо розбудови українського монастирського руху.

Вихований у релігійній родині, в якій сповідувалися морально-етичні засади православ'я, рано відчувши смак книжної праці, Данило Туптало вирішив присвятити своє життя служінню Богові. Його рішення підкріплювалося ще й зовнішніми факторами: політична нестабільність в Україні та перманентні військові дії середини XVII ст. не сприяли інтересу до світської кар'єри. Тож у віці сімнадцяти років, зі згоди батьків, він прийняв у Київському Кирилівському монастирі постриг і нове ім'я – Димитрій. Утверджений в благочесті, просвітлений вірою і озброєний знаннями, усе своє подальше життя він присвятить захисту православної віри, охороняючи її від спотворень і різночитань. Саме у Кирилівському монастирі під керівництвом свого колишнього колегального вчителя Мелетія Дзика, на думку В.Аскоченського, “достойного наставника Димитрія Туптала, якому він передав і мистецтво своє говорити, і писати тією мовою, яку знаходимо і якою захоплюємося у Димитрія”², молодий монах почне проповідницьку діяльність.

У 1675 р. Чернігівський архієпископ Лазар Баранович, визначною рисою якого, як і усіх талановитих людей, було вміння знаходити здібних помічників і соратників, запропонував Димитрієві посаду проповідника, запроваджену за прикладом Києво-Печерської Лаври. З 23 травня 1675 р. і до серпня 1677 р. Димитрій перебував у Чернігові на посаді проповідника при єпископській кафедрі, проповідуючи у місцевому Успенському соборі та інших церквах Чернігівської єпархії.

Протягом 1675 – 1700 рр. життя Димитрія лише з невеликими паузами було пов'язане з Чернігівською єпархією, яка після відновлення у 1649 р. прагнула повернути собі славу одного з провідних осередків православ'я.

Майже відразу після прибуття Димитрія Туптала до Чернігова у 1675 р. Лазар Баранович звернувся до молодого проповідника з проханням впорядкувати збірник оповідань про чудеса від ікони Божої Матері, що належала Чернігівському Іллінському монастиреві. У 1677 р. книга побачила світ у Новгород-Сіверській друкарні під назвою “Чуда Пресвятої и Преблагословенной Девы Маріи деючіися от образа еи чудотворного в Монастыру св. славного Пророка Иліи Черниговском”. У 1683 р., у доповненому і частково переробленому вигляді, з'явилося друге її видання під назвою „Руно орошенное, пречистая и преблагословенная Дева Марія, или Чудеса образа пресвятыя Богородицы, бывшія в Монастыре Ильинском Черниговском”.

Димитрій Ростовський намагався описати чудеса від Іллінського образу Божої Матері, які відбувалися починаючи з 1662 р. Про кожне з них він розповів дуже док-

ладно, вказуючи, де і коли це трапилось, називаючи імена і прізвища людей, що отримали зцілення від чудотворної ікони. Водночас у книзі наведено цікаві відомості про політичне й церковне життя Чернігова.

Ця книга Дмитрія Ростовського витримала сім видань. Велику популярність збірника можна пояснити двома причинами. По-перше, автор вдало підібрав матеріал про чудеса від Іллінської ікони Божої Матері, добре відомі далеко за межами Чернігівської єпархії. По-друге, молодий проповідник встиг натовді здобути неабиякий авторитет серед кліриків та прихожан.

На початку 1679 р. Дмитрій оселився у Батуринському Миколаївському Крупицькому монастирі, ігуменом якого натовді був Феодосій Гугуревич³. У серпні 1681 р. Дмитрія запросили на посаду ігумена Максаківського монастиря (неподалік від сучасного с. Максаки Менського району), яку до нього займав Єремія Ширкевич. Зваживши, що Максаківська обитель завдяки своїй віддаленості від великих міст могла сприяти його прагненню до усамітнення, Дмитрій погодився на це призначення. На висвяченні на ігуменську посаду Лазар Баранович сказав, звертаючись до нього: ”Да благословит вас Господь Бог не тільки игуменством, но по имени Дмитрия желаю вам митры. Дмитрий да получит митру”⁴.

Дмитрій ніколи не забував про потреби підпорядкованих йому монастирів: під його керівництвом усі обителі процвітали⁵. Починаючи свою дільність на посаді ігумена, Дмитрій мав гарний приклад для наслідування в особі того ж таки Лазаря Барановича, який докладав багато зусиль до будівництва та облаштування монастирів Чернігівської єпархії.

У 1682 р. за бажанням гетьмана І.Самойловича, який походив з духовенства і опікувався монастирями, Дмитрій був переведений з Максаківської обителі настоятелем у Батуринський Крупицький монастир на місце Феодосія Гугуревича.

Миколаївський Крупицький монастир, заснований ще за доби Київської Русі, був відновлений у другій половині XVI ст. інокинею Мокриною. “По давнем места сего запустении, где сама жила в пустыне долгое время при церкви малой, деревянной, зело ветхой и опустелой, стоявшей на том месте, где теперь яблоня большая при алтаре трапезном. По той инокине Макрине стали иноки здесь жити и помалу место распространяти и монастир заводити”, – зазначав Дмитрій у монастирському синодику⁶. У напрестольному Євангелії він зробив власноручний запис про чудесну подію, що дала назву самому монастиреві: під час нападу татар втікачам, які переховувалися в обителі й знемагали від голоду, була послана небесна їжа, – вона падала з неба у вигляді крупи – звідси і Крупицький монастир⁷.

Батуринська обитель славилася подвижниками благочестя. Одним з них був ігумен і схимник Ісаакій, який помер у 1677 р. На його надгробку Дмитрій зробив

віршований напис і прославив працелюбного, розумного й смиренного наставника.

Крупицький монастир на той час був центром взаємин українського духовенства з Московським патріархатом. В обителі, якою керував Димитрій, зупинялися духовні особи, які для отримання аудієнції у гетьмана І. Самойловича приїздили з різних куточків України, Московії, Польщі, Греції. Тож можемо припустити, що Димитрій був поінформований про всі політичні та церковні події. Він поділяв і властиве для українського духовенства занепокоєння з приводу намагань Московського патріархату підпорядкувати собі Київську митрополію.

Протягом березня 1682 – жовтня 1683 рр. “Діарій”, який Димитрій почав писати ще у 1668 р., рясніє згадками про постриження та дні смерті його знайомих. Численні постриження (у щоденнику їх згадано 14) свідчать, що батуринський ігумен користувався великою повагою серед парафіян⁸. Сам Димитрій з особливою любов’ю ставився до своїх пострижеників, вважаючи постриг іноків визначними подіями свого життя.

Однак управління Батуринським монастирем було недовгим: у жовтні 1683 р. він склав з себе обов’язки ігумена і в квітні 1684 р. переїхав до Києва як проповідник Печерської Лаври. Відтоді й до 1686 р. Батуринська обитель залишалася без настоятеля. У січні 1686 р., приїхавши до Батурина разом з архімандритом Києво-Печерської Лаври Варлаамом Ясинським, Димитрій на прохання І. Самойловича знову у лютому 1686 р. “сів на ігуменство” Батуринського монастиря “по воле и указу властей духовных и светских”⁹. Його перебування на цій посаді ознаменувалося подіями, що зміцнили престиж обителі. Димитрій зміг отримати для монастиря часточку мощів святої Великомучениці Варвари, а також завів синодик для регулярного поминання можновладців та благодійників.

Під час поїздки до Москви 11 березня 1689 р. Димитрій отримав жалувану грамоту царів Іоана та Петра Олексійовичів, яка підтверджувала право власності монастиря на володіння та угіддя, надані монастиреві гетьманами. За ігуменства Димитрія за монастирем були закріплені маєтності на річках Сеймі, Ромні, Куті, Ушуруні, пущі з бортями, сінокоси, озера, ліси, 10 млинів, лани і сади¹⁰. У лютому 1691 р. монастир отримав від гетьмана І. Мазепи “житные торги”, тобто можливість збирати податок з торгівців хлібом у Батурині. Загалом час настоятельства Димитрія у Батуринському монастирі, на думку Л. Белоусовича, був найшасливішим для обителі¹¹.

У лютому 1690 р. Димитрій оселився у скитку біля церкви Святого Миколи, де наступного року облаштував собі келію: “Соорудил я себе келию новую в пустыне для спокойнейшаго писания житий святых”¹². Роботі над упорядкуванням збірника житійних текстів допомагала і монастирська бібліотека, в якій, зокрема, зберігалася Острозька Біблія 1581 р., а також багато латино- і польськомовних книг, зібраних на-

стоятелями обителі – випускниками Києво-Могилянської колегії¹³. У наступному 1692 р. Дмитрій залишив ігуменство “для спокійнаго перебування и писання житий Святих”¹⁴. Протягом року він залишався у Батурицькому монастирі, а в травні 1693 р. переїхав до Києва.

У червні 1697 р. Дмитрій був призначений архімандритом одного з найдавніших чернігівських монастирів – Успенського Єлецького, “дабы таковой благоразумный и трудолюбивый муж, паче же речши, светильник, не был сокрыт под спудом”¹⁵. Попередниками Дмитрія на цій посаді були Лазар Баранович (1653 – 1669), Іоаникій Галятовський (1669 – 1688), за сприяння якого монастирська бібліотека перетворилася на велике книгосховище, Феодосій Углицький (1688 – 1696) та Іоан Максимович (1696 – 1697). “У час правління цих настоятелів Єлецький монастир сяяв красою і славою. Пізніше його значення почало падати, і майже разом із згаданими особами зустрічаються на посаді Єлецького архімандрита, переважно з початку XVIII століття, уже і такі особи, життя і діяльність яких має більше негативних сторін, ніж позитивних,” – зазначив П. Добровольський¹⁶.

Турбуючись про добробут Єлецького монастиря, який за Феодосія Углицького потерпав від “скудости... як в запасах хлебных, так и в дровах”¹⁷, Дмитрій облаштував млин, здобув дозвіл торгувати на поромних переправах через Десну горілкою. На прохання ігумена гетьман І. Мазепа у 1699 р. закріпив за монастирем усі його володіння, зокрема села Авдіївку, Горбов, Серединку та Надинівку.

Взимку 1697 – 1698 рр. на Чернігівщині після неврожаю був сильний голод¹⁸. Дмитрій купував хліб для монастирських селян і годував у обителі за свій рахунок німечин, вважаючи своїм обов’язком надавати людям допомогу, яка трактувалася як вираз братньої любові, що відкривала шлях до спасіння¹⁹.

Дмитрій звернув увагу і на покращення побуту монастирських селян. На його прохання гетьман І. Мазепа видав два універсали, в одному з яких, датованому 24 травня 1698 р., підтвердив, “абы вьезжии полковие не вимогали грошей жадным способом... и збитков жадных над жителями тамошними чинити не важилися; козаки, в селах монастирских живучие, абы кгрунтов монастирских власних купленних, албо еким инним правом слушним набутих, не смели себе займовати и ними користовати, а тие кгрунта, якие неслушне позаимовали, жеб монастирови зповертали конечне”²⁰.

Відїжджаючи з Чернігова, Дмитрій залишив власноручну записку про передачу обителі, датовану 17 вересня 1699 р., у якій зазначив, де і скільки посіяно було жита, скільки коней, корів та іншої худоби було в господарстві монастиря, перерахував усе церковне начиння, книги (“Прибыла книга до трапезы житий святых... по небожчику Іннокентію дякову. Прибыла до церкви книга устав”)²¹. Статки Єлецького монасти-

ря за Димитрія зросли за рахунок щедрих пожертв. Зокрема, гетьман І. Мазепа вніс 300 золотих. Відтак, прийнявши в 1697 р. 100 талярів, Димитрій залишав 1000. Святитель постає справжнім господарем, який турбувався не лише справи духовні, але і про повсякденні потреби братії.

У 1698 р. Димитрій прийняв під свою опіку ще й Спасо-Преображенський монастир у Новгороді-Сіверському, до якого 17 вересня 1699 р. був переведений на місце Михайла Лежайського. Саме там він завершив роботу над третім томом Четий-Міней і у 1700 р. почав працювати над Мартирологом, прагнучи прислужитися моральному вихованню пастви.

Вимушений від'їзд до Москви і прийняття у 1701 р. митрополичої посади у Ростові були для Димитрія важким випробуванням. У листах до Стефана Яворського, тодішнього місцеблюстителя патріаршого престолу і Рязанського митрополита, Святитель часто скаржився на самотність і тугу за рідною землею. Водночас він не порирав зв'язків з Україною і, зокрема, з Чернігівщиною. Про це свідчить Львівський службеник 1691 р., що знаходився у ризниці Троїцько-Іллінського монастиря. На книзі зберігся напис: “От архиерея Ростовскаго и Ярославскаго Димитрия Савича дадеса на благословение иеромонаху Максиму Черниговскаму Елецкому в лето 1704 февраля 22”²². Того ж таки року Святитель передав до бібліотеки Чернігівського колегіуму Новий Завіт грецькою і латинською мовами.

Таким чином, саме на Чернігово-Сіверщині Димитрій Ростовський заявив про себе як про визначного церковного діяча і письменника другої половини XVII – початку XVIII ст. І. Огієнко слушно зауважив: “Це один із тих передових українських великих духовних мужів, що реально вели вперед розвій Української Церкви, і що позоставили плідні сліди своєї видатної праці в кожній закутині українського релігійного й культурного життя”²³.

1. *Шляпкин И.* Святитель Димитрий Ростовский и его время (1651 – 1709). – СПб., 1891. – С. VI.

2. *Аскоченский В.* Киев с его древнейшим училищем Академиею. – К., 1856. – Ч. I. – С. 210.

3. *Ростовский Димитрий.* Сочинения: В 3х ч. – М., 1805. – Ч. I. – С. 196.

4. Там само. – С. 335.

5. *Добровольский П.* Черниговский Елецкий Успенский первоклассный монастырь: Историческое описание. – Чернигов, 1900. – С. 60.

6. Див.: *Крупичский Батуринский третьеклассный мужеский монастырь св. Николая.* – Чернигов, 1862. – С. 6.

7. Там само. – С. 5.

8. *Ростовский Димитрий*. Сочинения... – С. 336 – 337.
9. Там само. – С. 340.
10. *Барсов Е.* Описание актов архива Маркевича, относящихся к истории южнорусских монастырей // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских. – 1884. – № 2. – С. 20 – 21.
11. *Белоусович Л.* Николаевский Крупицкий Батурицкий монастырь. – Чернигов, 1859. – С. 36 – 37.
12. *Ростовский Димитрий*. Сочинения... – С. 336 – 337, С. 352.
13. Див.: Крупицкий Батурицкий третьеклассный мужеский монастырь... – С. 39.
14. *Ростовский Димитрий*. Сочинения... – С. 352.
15. Там само. – С. 10.
16. *Добровольский П.* Черниговский Елецкий Успенский первоклассный монастырь... – С. II.
17. Универсал гетьмана Мазепы архимандриту Дмитрию Савичу на охранение монастырских подданных от притеснений со стороны светских властей // Черниговские губернские ведомости. – 1857. – № 9. – Часть неофициальная. – С. 10.
18. *А.Л.* Летописные заметки (1651 – 1749) // Киевская старина. – 1883. – Т. 5. – С. 681.
19. Див.: *Димитрий, архимандрит*. Значение монастырей для православно-русского народа. – К., 1908. – С. 10.
20. Универсал гетмана Мазепы архимандриту Дмитрию Савичу... – С. 70
21. Две записки св. Димитрия ростовского: о приеме и сдаче им Елецкого Черниговского монастыря // Киевская старина. – 1882. – № 10 – 12. – С. 170 – 173.
22. Див.: *Шляпкин И.* Святитель Димитрий Ростовский... – С. 367 – 368.
23. *Огієнко І.* Св. Димитрій Туптало, його життя й праця. – Вінніпег, 1960. – С. 7.

Сергій Павленко

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ПОЛКОВНИК ВАСИЛЬ КАСПЕРОВИЧ ДУНІН-БОРКОВСЬКИЙ (1640 – 1702)

Рід Борковських, очевидно, датського походження. На це, зокрема, вказує їхнє друге прізвище Дуніни. Слово “дунчак” означає датчанин¹. Невідомий поет не випадково зазначив в епітафії померлому генеральному обозному: “Пан Василій Борковський, от Дунінов дому”².

У грамоті, виданій в Любліні у 1569 р., згадується ланчицький референдар короля